

MÁRIA BAČOVÁ*

Názvoslovie liečivých rastlín z kognitívno-etnolingvistického aspektu (na materiáli slovenského, českého, ruského a bieloruského jazyka)

BAČOVÁ, M.: Nomenclature of medicinal plants in the aspect of comparative and cognitive ethnolinguistics (based on the material of Slovak, Czech, Russian and Belarusian languages). *Slavica Slovaca*, 56, 2021, No 2, pp. 261-278 (Bratislava).

The names of medicinal plants are a very rich source of various information, whether about the language or ethnicity. Ethnolinguistic studies are important for understanding an ethnic group's ideas on the world, expressed in its language. The names of plants are older or younger, motivated or they are understood as un-motivated, as it is not possible to determine the motivation of the name. In this article, we try to clarify how Slovaks, Czechs, Russians and Belarusians perceive their surrounding world, and how they interpret it through the motivation of the generic (or genus) names of plants. The linguistic structure of naming helps us to reveal the worldview, which Bartmiński calls "linguistic worldview". It is a language-entrenched interpretation of reality, which can be expressed in the form of judgments about the world, people, things, or events. It is an interpretation, not a reflection.

The names of medicinal plants, comparative aspect, cognitive ethnolinguistics, linguistic worldview.

1. *Východiská, ciele a metodika výskumu*

Názvy liečivých rastlín majú vďaka svojmu úžitku široké zastúpenie v lexikálnom fonde ľubovoľného jazyka, ktorý je základnou bázou na utvorenie oficiálnych rastlinných mien. Odborné národné názvoslovie predstavuje samostatnú menoslovnú sústavu, ktorá je nezávislá od nomenklatúry vedeckej. Terminologická slovná zásoba aspiruje na vyššiu úroveň presnosti a jednoznačnosti. Terminológia, ako súčasť spisovného jazyka a samotnej kultúry, je mentálny výtvor človeka. Je utvorená nositeľmi jazyka, ktorí do nej vkladajú aj svoju mentalitu, či pohľad na objektívnu realitu. V nomenklatúrnych názvoch vidieť nielen odraz chápania zákonitostí objektívnej reality, ktorý do nich vložili ich tvorcovia, ale samotné názvy vedú k hlbšiemu pochopeniu problémov porozumenia a vnímania reality konkrétnym človekom, ktorý má určitý obraz vedomostí o svete okolo neho. Cieľovou skupinou sú bežní nositelia jazyka a názvoslovie má byť charakteristické jednoznačnosťou národného mena.

Odborný názov nie je len pomenovanie pojmu v systéme, ale predovšetkým je jazykovým znakom, ktorý reprezentuje vedomosti náučnej sféry. Informuje societu o určitej empirii, podčiarkuje profesionálnu skúsenosť a špeciálne vedomosti. Práve preto je konceptuálny systém každého vedného odboru formovaný prostredníctvom kategórií a kategoriálnych príznakov. Kategorizácia je základom pre organizáciu vedy ako systému vedomostí.¹ Nomenklátúrne názvy

* Mgr. Mária Bačová, doktorandka Katedry rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Štefániková 67, 949 74, Nitra, maria.bacova93@gmail.com.

¹ Лейчик, В. М.: Место терминов в процессах вербализации концептов. In: Алефиренко, Н. Ф. (ред.): Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: материалы Междунар. симпозиума: в 2 ч. Том 2. Волгоград: Издательство ВГПУ Перемена, 2003, с. 273-276.

sú pomenovaniami systémových jednotiek usporiadaných podľa určitého klasifikačného princípu. Oficiálne botanické názvy nevznikajú spontánne, ale sú tvorené vedome, preto aj v oficiálnych pomenovaniach možno pozorovať určitú konceptualizáciu. Ide o koncentráciu podstatných vlastností kultúry ako celku, ako aj o inventár ich zdrojov, či spôsoby konceptualizácie a kategorizácie vecí v danej kultúre: vžitých systémov hodnôt, ktoré sa uplatňujú, možných hľadísk a spoločensky zakotvených postojov k svetu. J. Bartmiński v tejto súvislosti konštatuje, že jazyk predstavuje takú časť kultúry, ktorá zaručuje jej jednotu a jeho špecifickou úlohou je interpretovať semiotický systém podľa vlastných semiotických kritérií, zároveň môže kategorizovať a interpretovať v zásade všetko. Na prvom mieste je jazyk, až potom nasledujú povery, zvyky, tradície i samotná kultúra, teda to, čo sa dá vyčítať z jazyka alebo poznať prostredníctvom neho.²

Relevantné pochopenie mentálnych reprezentácií (fragmentu reality) vytvorených pomocou jazyka sa skúma v jazykovom obraze sveta, ktorý je kľúčovým pojmom etnolingvistiky. Tá je v širšom zmysle zameraná na výskum jazyka ako vyjadrenia kultúry a predstáv o svete. Z týchto súvislostí vychádza aj predmet nášho bádania, ktorým sú spôsoby poznávania a interpretácie okolitého sveta, a s nimi spojené duchovné a materiálne hodnoty istého etnika, ktoré sú zakotvené v pomenovaniach rastlín prostredníctvom jazykového stvárnenia. Objektom nášho výskumu je 273 oficiálnych (platných) názvov rastlín v každom zo štyroch skúmaných slovanských jazykov (slovenskom, českom, ruskom a bieloruskom),³ čiže výskumnú vzorku reprezentuje 1092 jednotiek. Avšak vzhľadom na objem materiálu a obmedzené možnosti príspevku, uvádzame len rodové mená.⁴

Cieľom nášho príspevku je poukázať na podobnosť a odlišnosť oficiálnych botanických názvov. Od iných výskumov botanickej nomenklatúry, napr. M. Čižmarovej a V. B. Kolosovovej,⁵ sa naša práca odlišuje výskumnou vzorkou a prístupom ku skúmanej problematike. Pre V. B. Kolosovú a M. Čižmarovú sú východiskovými nárečové názvy, ktoré sú iné najmä v tom, že jedna rastlina s niekoľkými dištinktiwnými znakmi má súčasne viacero pomenovaní, zároveň sa používajú rovnaké názvy pre rôzne druhy rastlín. Pre prameň nášho výskumu, čiže oficiálnu botanickú nomenklatúru platí, že jedna rastlina má len jedno platné pomenovanie.⁶ Naša koncepcia pozostáva z upriamania pozornosti na konkrétnu rastlinu a na jej názov v slovenčine, v češtine, v ruštine a bielorusktine. Aj v tomto ohľade je náš prístup iný. Neuplatňujeme semaziologický postup, v ktorom by sa vychádzalo od označujúcich prvkov k javom, ale preferujeme onomaziologický prístup vychádzajúci od skutočnosti, pomocou ktorého zisťujeme, aké pomenovacie prostriedky sa stali základnými pomenovacími prvkami. V tejto súvislosti sa opierame o koncepciu J. Furdíka, ktorej kľúčovým pojmom je lexikálna motivácia ako základný princíp fungovania lexiky vo všetkých jej aspektoch. Hľadáme odpovede na otázky: Prečo sa rastlina volá práve tak? Sú pomenovania v skúmaných jazykoch motivované rovnako? S čím súvisia dištinktiívne rysy pomenovaní? V príspevku sa predovšetkým zameriavame na to, či sa v skúmaných slovanských

² Bartmiński, J.: Čím se zabývá etnolingvistika? In: Slovo a smysl (World and Sense), 2007, roč. 8, s. 299-309.

³ Výber materiálu bol podmienený možnosťami porovnávania západoslovsanskej a východoslovsanskej vetvy slovanských jazykov, jazykovými kontaktmi, historickým vývojom a osobnými znalosťami týchto jazykov.

⁴ Je známe, že v minulosti boli rastliny pomenované viacerými menami, ale v súčasnosti sa uplatňuje systém pomenovaní nazývaný binominálna nomenklatúra. Názov rastliny tak tvorí rodové a druhové meno.

⁵ Čižmarová, M.: Nominačné modely v botanickom názvosloví. 2. doplnené vydanie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2017. 291 s.; Колосова, В. Б.: Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект. Москва: Индрик, 2009. 352 с.

⁶ Cieľom jej tvorcov bolo zjednotiť botanickú terminológiu v jazyku, ktorý používali, preto sa len jedno pomenovanie stalo vhodným na tieto účely. Tento botanický názov je v jazyku vytvorený rozličnými spôsobmi. Pri tvorbe sa využívala nielen báza jazyka, ale v širšom zmysle aj rôzne kultúrne znaky. Odborníci mali k dispozícii množstvo prameňov, z ktorých sa čerpalo (na utvorenie oficiálnych názvov sa používali aj ľudové, najmä zaužívané pomenovania). Podmienkou bolo, aby ľudia tieto botanické názvy akceptovali.

jazykoch odráža ľudská skúsenosť, kolektívne poznanie a myslenie v týchto názvoch rovnako, alebo či sa základom pomenovania stal iný motivačný príznak, iná skúsenosť s rastlinou, iné chápanie objektívnej reality, alebo bol názov prevzatý z iného jazyka.⁷

Výskumnú vzorku sme získali z rôznych publikácií. Pracovali sme ako s knižnými zdrojmi, tak aj online databázami na portáloch theplantlist.org, plantarium.ru a botany.cz. Predstavíme len niektoré publikácie, ktoré boli pre nás východiskovými. Slovenské názvoslovie sme excerpovali z diel viacerých autorov, predovšetkým K. Marholda a F. Hindáka, I. a P. Schönfelderovcov, ako aj J. Bednárovej.⁸ Podkladom pre českú nomenklatúru boli publikácie autorského kolektívu pod vedením K. Kubáta a Z. Kaplana.⁹ Z diela V. I. Sautina, V. I. Fominovej, Z. G. Valovovej a kolektívu autorov sme vyberali ako ruské, tak aj bieloruské názvy liečivých rastlín, podobne ako z diela A. I. Kiselevského, A. V. Varanca a V. I. Varanca.¹⁰ Podstatnú časť bieloruských pomenovaní sme zozbierali prostredníctvom päťdielnej encyklopédie, ktorú spracoval autorský kolektív pod vedením I. P. Šamiakina. Zdrojom ruských pomenovaní boli aj diela N. N. Safonova, J. K. Školnikovej, V. V. Melik-Gusejnova a kolektívu autorov pod redakciou G. A. Nepokojčického.¹¹

Metodologická báza nášho príspevku sa realizuje na excerpcii materiálu a praktickej aplikácii metód, založených na „rozšírených“ interpretatívnych aktoch, umožňujúcich stanoviť relácie medzi jazykom, vedomím, spoločnosťou, etnikom a kultúrou. Uplatňujú sa také metodické postupy, ktoré vychádzajú z povahy skúmaného materiálu i stanoveného cieľa: etymologická analýza; klasifikácia podľa rozličných princípov: typov pomenovaní, formálnych ukazovateľov, motivácie a motivačných príznakov, antropocentrického pohľadu človeka; frekvenčná analýza, ktorá osvetľuje z istého hľadiska povahu systému pomenovaní rastlín. Získaný materiál je metódou klasifikácie spracovaný, usporiadaný a priradený do klasifikačného zoznamu. Následne je porovnaný komparatívnou metódou. Výsledky sú zaznamenané, interpretované a vyhodnotené štatistickou metódou. Zistené skutočnosti uvádzame priamo v jednotlivých podkapitolách. Všeobecnejšie výsledky nášho bádania sú uvedené v záverečnej časti príspevku.

V práci vychádzame z viacerých skutočností:¹²

⁷ K najproduktívnejším spôsobom obohacovania slovnej zásoby patrí v odbornej terminológii aj kalkovanie. Pod kalkovaním chápeme preberanie motivačného príznaku pomenovania zo zdrojového jazyka a jeho stvárnenie pomocou morfológických a slovotvorných prostriedkov cieľového jazyka.

⁸ Marhold, K. – Hindák, F.: Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Bratislava: Veda, 1998. 688 s.; Schönfelder, I. – Schönfelder, P.: Liečivé rastliny: Ottov sprievodca prírodou. Praha: Ottovo nakladatelství, 2014. 496 s.; Bednárová, J.: Herbár alebo od alchemiky po židavu. Bratislava: Fortuna Libri, 2017. 311 s.

⁹ Kubát, K. et al.: Klíč ke květeně České republiky. Praha: Academia, 2002. 927 s.; Kaplan, Z. et al.: Klíč ke květeně České republiky. Praha: Academia, 2019. 1172 s.

¹⁰ Саутин, В. И. – Фомина, В. И. – Валова, З. Г. et al.: Дары наших лесов. Минск: Полымя, 1988. 255 с.; Киселевский, А. И.: Латино-руско-белорусский ботанический словарь. Минск: Наука и техника, 1967. 160 с.; Варанец, В. И. – Варанец, А. В.: Русско-беларуский словарь-справочник лекарственных растений. Гродно: ГрДМУ, 2018. 215 с.

¹¹ Шамякин, И. П. et al.: Энциклопедия природы Беларуси. У 5 томах. Минск: Белорусская Советская энциклопедия, 1983–1986. 2766 с.; Сафонов, Н. Н.: Большой атлас лекарственных растений. Москва: АСТ, 2017. 320 с.; Сафонов, Н. Н.: Полный атлас лекарственных растений. Москва: Эксмо, 2006. 312 с.; Школьник, Ю. К.: Растения. Полная энциклопедия. Москва: Эксмо, 2016. 256 с.; Мелик-Гусейнов, В. В.: Атлас растений: растения в народной медицине России и сопредельных государств. Пятигорск: Снег, 2011. 607 с.; Непокойчицкий, Г. А. (ред.): Большая энциклопедия. Лекарственные растения в народной медицине. Москва: АНС, 2005. 960 с.

¹² V príspevku sa opierame o pojmy a výsledky štúdií z oblasti etnolingvistiky, kognitívnej lingvistiky a sémantiky, ktoré vychádzajú z prác J. Bartmiňského, R. Tokarského, R. Grzegorzyczkowej, J. Anusiewiczza, I. Vaňkovej, N. I. Tolstého, S. M. Tolstej, G. Lakoffa, A. Wierzbickej, N. F. Alefirenka, N. B. Koriny, Z. Kováčovej a ďalších. Zároveň sa opierame o výskumy botanického názvoslovía, ktoré sú uverejnené v prácach rozličných autorov: Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. 366 s.; Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1972. 426 s.; Čižmarová, M.: Nominačné modely v botanickom názvosloví. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2008. 190 s.; Колосова, В. Б.: Лексика и символика славянской народной ботаники, с. д.; Бугаёв, И. В.: Научные и народные названия растений

1. Na človeka ako bytosť prírodnú a individuálnu vplýva jeho biologicko-prírodné prostredie a sociálno-kultúrna vrstva, v ktorej vyrastal.

2. Jazyk je klasifikátorom sveta. Archivujú sa v ňom výsledky kultúrno-jazykových operácií. Istý súbor náhľadov na svet zakódovaných v jazyku sa definuje ako jazykový obraz sveta.¹³ V súčasnej etnolingvistiky sa pod termínom jazykový obraz sveta chápe organizácia sveta, resp. konceptualizácia sveta vo vedomí a myslení človeka, resp. spoločenstva, formovaná prostredníctvom jazyka. Jazykový obraz sveta nie je odrazom sveta, ale jeho interpretáciou. Líši sa etnicky, od jazyka k jazyku.

3. Človek je limitovaný svojím jazykom a na podnety sveta reaguje tak, že ich využíva na skonštruovanie vlastného sveta, kde prebieha život, ktorý je jeho životnou realitou. Jazykové významy sú jeho konštrukty a fungujú ako interpretačné schémy, „modely“.¹⁴ O názvoch rastlín platí, že majú k pomenovanému subjektu nejaký významový vzťah a tento vzťah musí byť čo najpresnejšie vyjadrený jazykovými prostriedkami. Samotné vedomie o svete je obsiahnuté vo význame slov, najmä motivovaných, majúcich tzv. vnútornú formu. Obsah má podať informáciu o pojme zhodnú s tým, ako ho chápu ľudia v určitom spoločenstve.

2. Jazykové stváranie poznávania rastlinného sveta

Každý človek má určité vedomosti, ktoré nadobúda v procese poznávania a potrebuje ich pre svoj každodenný život. Orientácia vo svete vyplýva zo získaných poznatkov. Poznávanie reality má lingvistický charakter. Na jednej strane sa v jazyku odráža poznanie sveta, na druhej strane spracovanie javov, vecí v podobe jazyka nemusí odrážať ich pravú podstatu. Pod pojmom jazykový obraz sveta sa rozumie komplex vnímania, reflexie, chápania, interpretácie a organizácie sveta. Je realizovaný výlučne človekom a z ľudského uhla pohľadu. Odrážajú sa v ňom skúsenosti a zážitky celého kolektívu, teda aj história, spôsob života situovaný do istého geograficko-klimatického prostredia, ako aj jeho mentalita.¹⁵

Názvy rastlín môžu naznačovať širokú škálu charakteristík, to znamená, že pomenovací motív závisí najmä od objektívnych vlastností rastliny. Mnohé názvy vychádzajú z morfológie rastlín, porovnávajú sa s inými rastlinami, časťami tela živočíchov, s materiálnymi objektmi okolitého sveta, vrátane akýchkoľvek anatomických štruktúr.¹⁶ V konkrétnych súboroch motívov existujú dištinkatívne črty. Subjektívna stránka princípov nominácie sa prejavuje pri porovnaní jednej skupiny mien v rôznych jazykoch, nárečiach, dialektoch alebo v rôznych funkčných oblastiach jazyka, napríklad v ľudovej nomenklatúre, oficiálnom názvosloví a pod.¹⁷

Ak vychádzame z toho, že zavŕšením istej etapy poznávacieho procesu je pomenúvanie, tak v zásade majú používatelia jazyka vždy na výber, aký motív sa stane (aké motívy sa stanú) zák-

и грибов. Томск: ТМЛ-Пресс, 2010. 688 с.; Светличная, Е. И. – Толок, И. А.: Этимологический словарь латинских ботанических названий лекарственных растений. Харьков: Издательство НФаУ «Золотые страницы», 2003. 288 с.; Коляда, А. С. – Храпко, О. В. – Коляда, Н. А.: О чем говорят названия растений? Происхождение русских названий растений Дальнего Востока России. Владивосток: БСИ ДВО РАН, 2009. 215 с.; Меркулова, В. А.: Очерки по русской народной номенклатуре растений. Травы. Грибы. Ягоды. Москва: Издательство «Наука», 1967. 257 с. Súčasne pracujeme s údajmi z etymologických slovníkov.

¹³ Bartmiński, J. – Tokarski, R.: Językowy obraz świata a spójność tekstu. In Dobrzyńska, T. (red.): Teoria tekstu. Zbiór studiów. Wrocław: ZNIO, 1986, s. 65-81.

¹⁴ Orgoňová, O. – Dolník, J.: Používanie jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010, s. 39.

¹⁵ Predpokladáme, že národy, ktoré sú prepojené či už historicky alebo areálovo, môžu mať nielen spoločné, ale aj dištinkatívne črty v interpretácii okolitého sveta, prejavujúce sa cez oficiálne pomenovania liečivých rastlín.

¹⁶ Кузнецова, Е. Л.: К вопросу о мотивации названий травянистых лекарственных растений. In: Вестник Брэскага ўніверсітэта. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія, 2011, № 2, с. 36-41.

¹⁷ Голев, Н. Д.: О некоторых общих особенностях принципов номинации в диалектной лексике флоры и фауны. In Палагин, В. В. (ред.): Русские говоры Сибири. Томск: Томский государственный университет, 1981, с. 12-20.

ladom pomenovania (prvý, extralingválny krok) a akým spôsobom sa tento motív stvární, resp. tieto motívy stvárnia (druhý, intralingválny krok). Pri výskume vychádzame z toho, že pomenovania rastlín sa vzťahujú na určitú entitu.

Z motivácie pomenovania možno vyčítať viacero informácií, napr. rastlina s vedeckým menom *Maianthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt obľubuje tienisté lesy, o čom svedčí slovenské pomenovanie *tôňovka dvojlistá* (názov od tône), zároveň kvitne v máji, čo sa odráža v ruskom názve *майник двулистный*, ako i bieloruskom *майник двухлистый*. Rastlina má strakatý kvet, o čom svedčí české pomenovanie *пstroček двoulistý* (rodové meno je prevzaté z poľ. *pszczynek*, ktorého základom je slovo *пstrokaty*). Druhovú mená tejto rastliny poukazujú na to, že rastlina má dva listy. Na tomto príklade sa prejavuje preferovanie rozličného motivačného príznaku v tom, či inom jazyku. Daná skutočnosť môže súvisieť s iným pohľadom na svet, jeho interpretáciou, či kognitívnymi schopnosťami etnického spoločenstva.

V kognitívno-etnolingvistickom aspekte (reprezentovanom najmä lublinskou etnolingvistikou školou) možno sledovať, akým spôsobom jazyk ovplyvňuje ľudské poznanie okolitého sveta a ľudské myslenie, a zároveň aj to, ako sa ľudské myslenie a prostredie, v ktorom človek žije, v jazyku prejavujú. Každé etnikum tvoria príslušníci určitej skupiny, ktorá má formu verbálnu (integrácia na princípe spoločného jazyka), behaviorálnu (založenú na spoločných zvykoch a obyčajoch), či kreatívnu (dôraz sa kladie na spoločnú kultúru). Preto možno predpokladať, že etnická a jazyková skupina Slovanov bude mať vo svojom inventári rastlinných mien také pomenovania, ktoré sú rovnaké, alebo zachytávajú identické charakteristické vlastnosti rastliny.

Je známe, že pomenovania môžu mať výrazný motivačný príznak¹⁸, alebo sú sémanticky nepriezračné. F. Buffa¹⁹ poukazuje na to, že sémanticky nepriezračnými pomenovaniami sú aj niektoré pôvodné slovanské názvy bežných rastlín, ktoré už majú v tom či inom jazyku prispôbenú hláskovú podobu. Symbolický obraz o rastline formujú príznaky, ktoré zreteľne poukazujú na nejakú črtu rastliny, napr. vonkajšie príznaky (rozmer, forma, farba, povrch, množstvo vegetatívnych a generatívnych orgánov rastliny), zápach, chuť, zvuk, „správanie“ rastliny, magické a liečivé účinky, použitie v domácnosti.²⁰ V oficiálnom botanickom názve je zvýraznený a podčiarknutý jeden (niekedy aj viac) príznakov, resp. charakteristických črt, ktoré slúžia na rozpoznanie a zapamätanie si rastliny, ako aj na jej odlišenie od iných druhov.²¹ Človek je bytosť telesná a nevie sa odosobniť od svojej telesnosti. V rámci výskumu ruského jazykového obrazu sveta T. I. Vendina²² poznamenala, že názvy bylín a tráv majú výrazný antropocentrický charakter, pretože v nich prevládajú názvy motivované nejakou charakterizačnou črtou rastliny. Odráža sa v nich ľudské vnímanie prírody, ako z pragmatického, tak aj kultúrno-mytologického hľadiska. Pokiaľ sa chcel človek orientovať v prírode, tak jednotlivé veci spoznával, zaraďoval ich, spájal, oddeľoval, odhliadal od nepodstatných stránok a abstrahoval len to podstatné. Spoznával niečo známe, niekedy opakujúce a podobajúce sa, pričom z podobnosti odvodzoval, aké vlast-

¹⁸ V rámci motivovaných botanických názvov M. Čizárová vymedzila niekoľko skupín pomenovaní, ktoré sú motivované: pomenovaniami konkrétnych rastlín; zvierat; vecami materiálneho sveta; jedlom a produktami stravovania; chuťovými vlastnosťami; zafarbením kvetov alebo plodov rastlín; názvami mesiacov a ročných období; liečivými, omamnými a jedovatými účinkami rastlín; spôsobom rastu; pomenovaniami ľudí.

¹⁹ Buffa, F.: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury. K histórii slovenského odborného slovníka. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 31.

²⁰ Колосова, В. Б.: Лексика и символика славянской народной ботаники, с. д.

²¹ Колосова, В. Б.: Номинация растений в славянских языках по признаку их применения в народной медицине. In: Колосов, Е. В. – Крылова, О. Н. (ред.): Диалектная лексика. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская издательская фирма Наука РАН, 2009, с. 124-133.

²² Вендина, Т. И.: Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм). Москва: Индрик, 1998, с. 90.

nosti majú nepoznané veci, akými vlastnosťami sa môžu prejavovať. V pomenovaní rastliny sa odráža nielen jej charakteristická vlastnosť, ale aj obraz človeka.²³

Na to, aby sme hlbšie nahliadli do jazykového stvárnenia pomenovaní istého etnika, sme vymedzili nasledujúce kategórie, ktoré súvisia s poznávaním rastlín a interpretáciou poznatkov o rastline zachytenej v jej pomenovaní. Túto klasifikáciu sme vypracovali na báze už známych modelov nominácie, založených na princípe motivácie. Nevychádzame z konkrétneho motivačného príznaku, ale od človeka a jeho spôsobu poznávania okolitého sveta. Naša klasifikácia je etnocentrická a súčasne aj antropocentrická. Človek je interpretátorom a organizátorom skúseností, poznania a znalostí o svete.

2.1 Pomenovania rastlín súvisiace so zmyslovým poznaním okolitého sveta

Keďže v centre kognitívne orientovanej etnolingvistiky je človek a spolu s ním celé jedno kultúrne spoločenstvo (etnikum), ide o výrazne antropologický jazykový smer a z aspektu ontogenenézy človeka je naše prvé poznanie sprostredkované zmyslovými vnemami. V rámci skúmaného materiálu môžu byť zdrojom poznávania ľudské zmysly: zrak, hmat, chuť a čuch.

2.1.1. Zrak

Človek poznáva rastlinu a pomenúva ju prostredníctvom charakteristických črt, opisuje stavbu tela, farbu, tvar, ako i veľkosť, či už celej rastliny alebo iba niektorého rastlinného orgánu. Zároveň zaznamenáva jej podobnosť s inou rastlinou, živočíchom, či vecou materiálneho sveta, ktorá je pre jeho každodenný život a kultúrne spoločenstvo dobre známa. V rámci tohto vnemu možno rozlišovať všetko to, čo je našimi očami viditeľné. Pre nás je podstatné zistiť, ako je tento podnet vnímaný, interpretovaný a jazykovo stvárný v určitom jazyku. Pomenovania sú motivované vonkajšou stavbou rastlinného tela, farbou niektorého z orgánov, nápaditou podobnosťou so známou rastlinou, živočíchom alebo inou entitou z materiálneho sveta.

2.1.1.1. Tvar rastliny, resp. niektorého rastlinného orgánu

Podľa tvaru kvetu je pomenovaná rastlina s vedeckým menom *Digitalis*. Už slovenský ekvivalent *náprstník*, či české pomenovanie *náprstník*, ruské *наперстянка* a bieloruské meno *наньпэстаўка* poukazujú na to, že rastlina má rodové meno podľa nápadnej podobnosti s krajčírskym náprstkom, ktorý nám jej kvety pripomínajú. Tieto názvy majú oporu aj v iných jazykoch.²⁴ Motiváciou pomenovania je podobnosť kvetu s ochranným obalom prsta, ktorý sa využíva pri šití.

Rastlina s vedeckým rodovým menom *Campanula*, známa v slovenčine ako *zvonček*, v češtine *zvonek*, v ruštine *колокольчик* a bieloruštine *званочак*, má svoje rodové meno podľa formy kvietka, ktorý pripomína malý zvon, resp. zvonček. Pomenovanie je taktiež motivované vecou známou z materiálneho sveta.

Podľa tvaru listov získal svoje rodové meno *lopúch* (*bot. Arctium*), v češtine *lopuch*, v ruštine a bieloruštine *лопух*. Ako poukazuje Ľ. Králik *lopúch* je utvorený z psl. *lopuchъ*, čo je odvodeninou z psl. **lorъ* vo význame typu „list“, východiskom je azda ide. **lēp-*, *lōp-*, **lap-* s významom „byť plochý“.²⁵ Charakteristickou črtou lopúcha sú ploché listy. Motiváciou pomenovania je forma listu.

²³ Колосова, В. Б.: Лексика и символика славянской народной ботаники, c. d. V. B. Kolosova v tejto súvislosti hovorí o anatomicom kóde. Ten je príznačný pre tie názvy, ktoré sú zložené z rozličných komponentov predstavujúcich časti ľudského tela, napr. hlava, oči, prsty, zuby a i., ktorým sú buď podobné, alebo vypovedajú o účinkoch rastliny na niektorý z orgánov, resp. na príznaky otravy. Tieto príznaky sú však v nárečových pomenovaniach výraznejšie ako v oficiálnej botanickej nomenklatúre.

²⁴ Čížmarová, M.: Nominačné modely v botanickom názvosloví, c. d., s. 78.

²⁵ Králik, Ľ.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, 2015, s. 332.

2.1.1.2. Farba

Podľa svojich tmných kvietkov, ktoré sú modrofialové, ale ľud si ich zjednodušil a výrazovo prispôbil pod názvom *čierne hlávky* (kedysi sa rozlišovala len čierna, biela a šedivá, teda iba odtiene jasnosti a nie farebnosti), dostal svoje pomenovanie *čiernohlávok* (bot. *Prunella*), česky *černohlávek*, rusky *черноголовка* a bielorusky *чорнагалоўка*. Tento príznak je stvárnenny vo všetkých uvedených slovanských pomenovaniach. Motiváciou pomenovania je farba generatívneho orgánu rastliny, súčasne sa v pomenovaní prejavuje aj anatomický kód človeka.

Prostredníctvom svojho charakteristického znaku, ktorým sú čierne semená, je pomenovaná *černuška* (bot. *Nigella*), v češtine *černucha*, v ruštine *чернушка* a bieloruštine *чарнушка*. Rastlina je už po stáročia známa nielen liečivými účinkami, ale aj ako náhrada čierneho korenia. Pre svoje využitie v kuchyni bola v minulosti nazývaná aj *čierna rasca*.

Rastliny z rodu *Alnus* majú slovanské rodové meno, ktoré vychádza z psl. **elbša*, čo je odvodenina z psl. **elbcha*, ktoré súvisí s indoeurópskym **el-*, **ol-* vo význame „červenastý, hnedastý“.²⁶ Motiváciou pomenovania je farba kôry stromu.

2.1.1.3. Podobnosť so známou rastlinou alebo časťami tela živočíchov

Podľa podobnosti s inou rastlinou získala svoje pomenovanie *hruštička* (bot. *Pyrola*), česky *hruštička*, rusky *пыушанка* a bielorusky *пыушанка*. Názov je v podstate prekladom vedeckého mena, kde *Pyrola* je zdobeninou od *Pyrus* (označenie pre rod *hruška*). Rastlina získala svoje pomenovanie, pretože niektoré druhy majú listy podobné listom hrušky. Táto skutočnosť sa odráža už v základnom tvare slova, podobne ako v pomenovaní pre rod *Lysimachia*. Rastlina má lístie podobné vrbe, čo reflektuje české pomenovanie *vrbina*, ako aj jej ruský názov *вербейник*. Motiváciou pomenovaní je podobnosť rastlinných orgánov s dobre známou rastlinou. Slovenský názov pre tento rod je *čerkáč* (od slovesa *čerkať*, *štrngat*). Tento rodový názov však nesúvisí so žiadnou z vlastností rastliny, pretože pôvodne pomenovanie *čerkáč* patrilo rodu *štrkáč* (bot. *Rhinanthus*).²⁷ Bieloruské pomenovanie *лазаница* súvisí s tým, že koreň je *лазоўка*, čiže plazivý. Pomenovanie je motivované stavbou tela rastliny.

Na základe podobnosti listov s tvarom konského kopyta má svoje pomenovanie rod *kopytník* (bot. *Asarum*) v slovenskom a českom jazyku, *копытень* v ruštine. Motiváciou pomenovania je podoba s časťou tela živočicha. Bieloruský názov *падалешнік* súvisí s miestom rastu. Kopytník rastie hlavne v listnatých lesoch a typickým stromom pre bieloruské lesy je jelša (алешына), odtiaľ je aj motivácia jeho pomenovania „pod jelšou“ (пад аleshынай).

Zrak je pre človeka najdôležitejší zmysel. Vo všeobecnosti získavame najviac poznatkov z okolitého sveta práve prostredníctvom neho. To znamená, že človek rastlinu rozlišuje a pomenúva na základe jej vonkajšieho vzhľadu, resp. toho, čo vníma zrakovým vnemom. Takýmto spôsobom vzniklo 33,33 % slovenských rodových mien, 31,86 % českých a 35,53 % ruských a bieloruských rodových názvov liečivých rastlín. Vďaka zraku a jazykovému stvárneniu videného si človek organizuje svet rastlín a orientuje sa v ňom.

2.1.2. Hmat

Hmat je zmysel na zaznamenávanie senzitívnych podnetov prostredníctvom kože. Človek vníma povrch rastliny a interpretuje ho vo svojom vedomí a aj v jazyku. Hmatom sa môže rozpoznať kvalita povrchu rastliny. Najčastejšie je tento motivačný príznak súčasťou druhového mena. Orgány rastliny majú rôznu štruktúru, môžu byť ostré, trnité, hladké, chlpaté, lepkavé. V rodových názvoch je nominačný model založený na motivácii vyplývajúcej z povrchu rastliny zriedkavejší, zároveň nie je vždy zreteľný v slovotvornej štruktúre pomenovania.

²⁶ Tamže, s. 243.

²⁷ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. d., s. 173.

2.1.2.1. Ostrý, trnitý povrch

O pichľavej rastline často svedčia aj jej pomenovania, napr. v slovenčine je rod *pichliač* (bot. *Cirsium*), česky *pcháč*, rusky *бодяк*, bieloruský *бадзяк* známy tým, že zahŕňa ostnaté rastliny. Motiváciou týchto pomenovaní je nepríjemná ľudská skúsenosť s povrchom rastliny, ktorý pichá, bodá. Slovenský názov pre rod *jedľa* (*Abies*), ako i český názov *jedle* sú starobylé názvy a vychádzajú z psl. *edla od ide. *edh vo význame „ostrý, špicatý“.²⁸ Pomenovania azda súvisia s ostrým ihličím.

2.1.2.2. Lepkavý povrch

Ruské rodové meno *nuxma* (bot. *Abies*) a bieloruské *nixma* vychádzajú z ugrofinských jazykov (karelského alebo fínskeho) *pihka vo význame „смола“ (živica, smola).²⁹ Napriek tomu, že jedľa nemá živичné kanáliky, teda jej drevo neobsahuje živicu, tak pri poranení kôry vyteká tekutina nazývaná tiež živica, ktorá je príznačná svojou lepkavosťou.

Kategória pomenovaní založená na vnímaní povrchu rastliny je reprezentovaná malým množstvom rodových mien. O poznávaní prostredníctvom hmatu a jeho jazykovom stvárnení svedčí v slovenčine 5,49 % rodových mien, v češtine 6,59 %, v ruštine a bieloruštine 3,66 % rodových názvov liečivých rastlín.

2.1.3 Chuť

Vďaka tomuto zmyslu možno rozoznávať päť základných chutí. V botanickej nomenklatúre sa však stretávame iba s tromi, ktoré predstavuje horká, kyslá a sladká chuť. Botanické názvy v tejto kategórii sú motivované chuťovými vlastnosťami rastlinných orgánov.

2.1.3.1. Horká, páľčivá chuť

Podľa horkej, páľčivej chuti je v slovanských jazykoch pomenovaná rastlina s rodovým menom *palina* (bot. *Artemisia*), česky *pelyněk*, rusky *полынь* a bieloruský *палын* (napr. palina dračia má štipľavo korenistú chuť, používa sa v kuchyni, a to najmä na dochutenie polievok). Podľa páľčivej chuti semien dostal pomenovanie rod *horčica* (bot. *Sinapis*), česky *hořčice*, rusky *горчица*, bieloruský *гарчыца*. Pomenovania sú utvorené od slova horký, ktoré súvisí s významom „horiaci, páliaci na jazyku.“ *Ďumbier* (bot. *Zingiber*), česky *zázvor*, rusky *имбирь*, bieloruský *імбір* má v slovanských jazykoch rodové mená, ktoré sú prevzaté prostredníctvom rôznych jazykov z gr. *zingiberi*, ktoré je zo staroind. *siṅgivera* vo význame „páli“, pôvod slova je pravdepodobne drávidský (-veratam vo význame „koreň“). Pomenovanie podľa J. Rejzka súvisí s aromatickým páľčivým koreňom.³⁰ Botanické názvy v tejto skupine prislúchajú horkým rastlinám, čiže motivačný príznak sa spája s horkou, páľčivou chuťou.

2.1.3.2. Kyslá chuť

Podľa kyslej chuti listov dostala svoje rodové meno *kyslička* (bot. *Oxalis*), rusky *кислица*, bieloruský *кисляца*. V češtine je známa pod menom *šťavel*, pričom rodové meno je prevzaté z rus. *щавель*, ktoré má súvis s psl. *ščava*, pôvodný význam je „kyslá rastlina, niečo kyslé“.³¹ Toto pomenovanie sa používalo pre viaceré druhy rastlín. V slovenčine sa rod *Rumex* nazýva *šťiav*, česky *šťovík*, rusky *щавель* a bieloruský *щавье*. Tieto rodové mená súvisia so slovom *ščava*, ktorého pôvodný význam bol „rastlina s listami kyslej chuti“. Pomenovania pre obe rastliny sa používali aj v nárečových názvoch s rôznymi hláskovými obmenami. Podobné ekvivalenty

²⁸ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 332.

²⁹ Цыхун, Г. А. (ред.): Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Том 9. Мінск: Беларуская навука, 2004, s. 151.

³⁰ Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Vozice: Leda, 2001, s. 775.

³¹ Tamže, s. 676.

možno nájsť vo viacerých slovanských jazykoch.³² Motiváciou oboch pomenovaní je kyslá chuť rastlinných orgánov.

2.1.3.3. *Sladká chuť*

Sladké drierko (bot. *Glycyrrhiza*), česky *lékořice*, rusky *солодка*, bielorussy *саладакакорань* má svoje pomenovanie podľa toho, že *sladké drierko hladkoplodé* má sladký koreň. Ľudovo je nazývaný aj *sladký koreň*. Táto skutočnosť sa zreteľne prejavuje v slovotvornom základe pomenovaní. Motivácia vychádza z chuťového vnemu. Český rodový názov síce zdanlivo nepokazuje na túto vlastnosť, ale vďaka etymologickému rozboru vieme, že má pôvod v gréčtine a v preklade znamená sladký koreň.

Na základe uvedených príkladov možno konštatovať, že chuť rastlín ovplyvnila aj ich rodový názov. Ľudia vnímajú podnety stimulujúce chuťové receptory a zaznamenávajú túto skúsenosť aj v botanickom názve. V slovenčine je interpretovateľná v 6,22 % rodových mien, v češtine 6,59 %, v ruštine 5,12 % a bieluštine 4,76 %.

2.1.4 Čuch

Čuch je zmysel, ktorý nám umožňuje vnímať pachy a vône. Pre lepšiu orientáciu vo svete a konceptualizáciu poznatkov sa ľudia snažili zakódovať informáciu o výraznej aróme rastliny do jej pomenovania. Už dávnoveký človek si všimol, že aromatická môže byť tak celá rastlina, ako i niektorá jej časť. Takáto aromatická stopa môže byť príjemná alebo nepríjemná, zároveň môže pripomínať inú rastlinu.

2.1.4.1. *Príjemná alebo nepríjemná pachová stopa*

Pre príjemnú vôňu celej rastliny dostal svoje pomenovanie *kôpor* (bot. *Anethum*), v češtine *kopr*, v ruštine *укорн*, v bieluštine *кпон*. Rodové mená vychádzajú z psl. **kopръ*, ktoré nie je príliš jasné, azda bolo odvodené od slovesa zachovaného v lit. *kvepėti* „voňať“. Vyvodzuje sa z ide. **kuopro-* odvodeného od **kuēp-* „vydávať vôňu, zápach“, od neho je i lit. **kvėpti* „vdýchnuť“, **kvāpas* „dych, vôňa, aróma“.³³ O kôpri je známe, že nemá len priaznivé účinky na zdravie, jedinečnú chuť, ale aj výraznú vôňu. Motiváciou pomenovania je teda príjemná výrazná vôňa.

Nepríjemný zápach pripomínajúci ploštice má rastlina s novším vedeckým menom *Actaea dahurica* (Turcz. ex Fisch. & C. A. Mey.) Franch. Podľa V. Macheka (1954) charakteristický zápach rastliny bol stimulom pre jej využitie na odháňanie ploštíc, preto má konkrétne tento druh pomenovanie v slovenčine *ploštičník dahurský*, v češtine *ploštičník dahurský*, v ruštine *клопогон даурский*, v bieluštine *клапагон даурскі*.³⁴ Rodové meno je staršie, ide o preklad staršieho latinského názvu *cimcifuga*. Tento názov je odvodený zo slov *cimex* = ploštica (клоп) a *fugare* = odháňať, zaháňať.³⁵ Pomenovanie je motivované nepríjemnou pachovou stopou pripomínajúcou spomínaný hmyz. V ruskom a bieloruskom pomenovaní je zvýraznené aj použitie v domácnosti, pretože slovo *гон* má význam „lov, poľovačka“. Samotný botanický názov prezrádza, že ide o rastlinu, ktorou sa „lovia“ ploštice.

2.1.4.2. *Vôňa pripomínajúca inú rastlinu*

Rozmliazdené listy *cesnačky* (bot. *Alliaria*) voňajú ako cesnak, o čom svedčia aj rodové mená v češtine *česnáček*, v ruštine *чесночница* a *чесночица* v bieluštine. Tento vzťah je vyjadrený aj v slovotvornom základe pomenovaní. K starodávnym liečivým rastlinám patrí *jablč-*

³² Колосова, В. Б.: Лексика и символика славянской народной ботаники, с. д., s. 46

³³ Rejzek, J.: Český etymologický slovník, с. д., s. 310.

³⁴ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, с. д., s. 44.

³⁵ Светличная, Е. И. – Толлок, И. А.: Этимологический словарь латинских..., с. д., s. 11.

ník obyčajný. Slovenské rodové meno *jablčník* (bot. *Marrubium*), ako i české *jablečník* dostala rastlina preto, že vonia po jablkách. Motiváciou pomenovaní je vôňa, ktorá pripomína známu rastlinu. Vo východoslovenských jazykoch má tento druh rodové meno *шандра*, čo sa spája s *шантуть* vo význame „вонять“,³⁶ a práve príjemná vôňa a silná, horká chuť sú pre túto liečivú bylinku charakteristické.

Rodové názvy liečivých rastlín, ktoré sú založené na čuchových vnemoch, tvoria podstatne malú časť zo skúmaného inventáru. Takýchto rodových mien je v slovenčine a bieloruštine 2,56 %, v češtine 2,93 % a najviac (4,39 %) ich je v ruštine. Tieto skutočnosti svedčia o tom, že z hľadiska zmyslového vnímania rastlín a jeho jazykového stvárnenia sú oproti iným zmyslom menej produktívne.

Pomenovania rastlín súvisiace s ich účinkom a využívaním

Naši predkovia využívali liečivé rastliny a ich priaznivé účinky na zdravie už po stáročia. Avšak mnohé rastliny, hoci sa zaraďujú medzi liečivé, môžu byť jedovaté. Ich účinky na organizmus môžu byť rôzne. Okrem toho sa liečivé rastliny líšia aj svojím využitím v hospodárstve. Rozlišujeme rastliny, ktoré sa vyznačujú priaznivými, resp. liečivými účinkami, majú nepriaznivé účinky alebo sú užitočné pre človeka, pretože našli uplatnenie v domácnosti a hospodárstve.

2.2.1. Botanické názvy vyznačujúce sa priaznivými, resp. liečivými účinkami

Lomikameň (bot. *Saxifraga*), česky *lomikámen*, rusky *каменеломка*, bielorusky *каменяломнік* dostal svoje pomenovanie, pretože rozpúšťa, resp. láme močové kamene. Ide o preklad lat. názvu *saxum* „skala, balvan“ a *frangere* „lomiť“. Je zaujímavé, že o účinkoch tejto rastliny sa predpokladalo aj na základe poznatku o mieste jej rastu. *Lomikameň* najčastejšie rastie v puklinách skál, čo nabáda k predpokladu, že má moc lámať skaly, kamene.

Rodový názov *čistec* (bot. *Stachys*), česky *čistec*, rusky *чистец*, bielorusky *чысцiк* vypovedá o rastline, ktorá doslova čistí a hojí rany. Je známe, že Rusi ju používali na umývanie a ochranu pred kožnými chorobami (vredmi i lišajmi). Motiváciou pomenovania sú blahodarné účinky rastliny.

V minulosti bola rastlina *krvavec lekársky* (bot. *Sanguisorba officinalis* L.) hojne využívaná v liečiteľstve na zastavenie krvácania. Latinský názov vychádza z *sanguis* „krv, кровь“ a *sorbere* „vstrebávať, хлебать, поглощать“.³⁷ Doslova je krvavec krv pijúcou rastlinou. V češtine je tento druh známy ako *krvavec toten*, v ruštine *кровохлѣбка лекарственная*, v bieloruštine *крывасмок лекавы*. Motivácia je vo všetkých pomenovaniach homogénna, pretože súvisí s liečivým účinkom rastliny. Avšak v ruskom a bieloruskom jazyku je schopnosť sať krv výraznejšie zdôraznená v zložení rodového mene.

Na liečbu očných ochorení sa už po stáročia používa *očianka* (bot. *Euphrasia*), čo prezrádza aj slovenské rodové meno. Podobne i v ruštine sa používa pomenovanie *очанка*. V základnom tvare týchto pomenovaní je konkrétny orgán, ktorý sa ňou lieči. V češtine je rastlina známa pod rodovým menom *světlik*, pretože ostrí, resp. „osvĕcuje“ zrak. Motivácia vychádza z liečivého účinku rastliny, zatiaľ čo bieloruské rodové meno *цяццюшнік* nemá zreteľný motivačný príznak. Pravdepodobne je odvodené od *цяца*, *цяця* alebo *цяцка* vo význame „детская игрушка, украса (украшение), прикраса“.³⁸ Očianka má malé bielo-žlté-fialové kvietky, ktoré v nehostinných prírodných podmienkach (rastie na lúkach, úhoroch a pastvinách, hlavne v podhorí) vynikajú svojou krásou a pripomínajú šperk (украшение).

³⁶ Фасмер, М.: Этимологический словарь русского языка в 4 томах. Москва: Астрель, 2004, 860 с.

³⁷ Светличная, Е. И. – Толук, И. А.: Этимологический словарь латинских..., с. d., s. 215.

³⁸ Даль, В. И.: Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1882. Dostupné na internete <<https://dal.slovaronline.com/42904-TSATSA>>.

O priaznivom účinku rastliny vypovedá 7,32 % rodových mien v slovenčine, 7,69 % v češtine, 5,86 % v ruštine a najmenej 5,49 % v bieloruštine.

2.2.2. Botanické názvy motivované nepriaznivými účinkami, často spojenými s otravou

Rastlina s vedeckým menom *Conium maculatum* L. je jedovatá a jedným z príznakov otravy je bolesť hlavy, čomu zodpovedajú aj rodové pomenovania. V slovenčine jej hovoríme *bolehlav*, v češtine *bolehlav*, v ruštine *болиголов* a bieloruštine *балігалой*. Tieto botanické názvy vznikli kompozíciou slov *bolieť* a *hlava*. V pomenovaniach sa prejavuje anatomický kód a konkrétny účinok na ľudský organizmus.

O účinkoch rastliny s názvom *mätonoh mámivý* (bot. *Lolium temulentum* L.) vypovedá aj jej pomenovanie zodpovedajúce neblahému účinku, ktorý spôsobuje omámenie, opitosť, motanie nôh. Český názov *jílek mámivý* taktiež poukazuje na otravný, omamný účinok, a to nielen cez druhové, ale i rodové meno, pretože názov *jílek* sa používal na označenie jedovatej rastliny. Čo sa týka ruského pomenovania *плевел опьяняющий* a bieloruského názvu *жыццёк ап'яняючы*, príznak otravy sa ukotvil len v ich druhovom mene. Ruský rodový názov je z cirkevnoslovan-ského pomenovania plevy a bieloruský má súvis so slovom *жыта*, pretože rastlina je vlastne kúkoľ, ktorý rastie v obilí. Keď pšenica a mätonoh rastú spolu, korene rastlín sa poprepletajú, preto nie je možné burinu vytrhnúť tak, aby sa nepoškodila pšenica, čo je zachytené aj v podobenstve z Matúšovho evanjelia.

Tento typ poznávania okolitého sveta a jeho interpretácie je produktívny v menšej miere ako predchádzajúci. Na nepriaznivé účinky rastliny poukazuje v slovenčine 3,29 %, v češtine 3,66 %, v ruštine 2,56 % a v bieloruštine 2,93 % rodových mien.

2.2.3. Botanické názvy motivované použitím v domácnosti a hospodárstve

Subjekt – človek alebo kolektív – zameriava pozornosť na objekt podľa svojich záujmov a potrieb. Táto informácia sa následne zobrazuje v jazyku. Podľa toho, že výťažok z koreňa pení a v minulosti sa používal ako mydlo, dostala svoje rodové meno *Saponaria*, pričom táto skutočnosť je zachytená aj v slovanských pomenovaniach, keďže v slovenčine je známa ako *mydlica*, v češtine *mydlíce*, v ruštine *мыльнянка* a v bieloruštine *мыльнік*. M. Čižmarová³⁹ zároveň poukazuje aj na to, že rastlina obsahuje saponit, ktorý používali už starí Slovania pri praní. Ekvivalentné názvy sú aj v ďalších slovanských jazykoch a ich nárečiach. Rastlina známa ako *imelo biele* (lat. *Viscum album* L.), česky *jmělí bílé*, rusky *омела белая*, bielorusky *амела белая* má rodové meno, ktorého východiskom je psl. **omela/*emala/*imela*. To sa odvodzuje od ide **em-* vo význame „brať, chytať“. Toto označenie súvisí s využitím imela ako „chytajúceho“, pretože z jeho plodov i kôry sa zhotovovalo lepidlo slúžiace na lapanie vtákov.⁴⁰ *Ľan siaty* (lat. *Linum usitatissimum* L.), česky *len setý*, rusky *лён обыкновенный*, bielorusky *лён звычайны* patrí medzi staré kultúrne rastliny. Vychádza z psl. **lьnъ* (**lino-*), ktoré súvisí s gr. *linon* „ľan, ľanové vlákno, plátno“, lat. *līnum* „ľan; priadza; plátno“, východiskom je ide. **līno-* „ľan“.⁴¹ Táto úžitková poľná rastlina je už po stáročia pestovaná pre vlákna a semená.

O vhodnosti využitia rastliny, ako i o konkrétnom spôsobe použitia svedčí 7,32 % rodových mien v slovenčine a češtine, 8,79 % v ruštine a 9,15 % v bieloruštine.

2.3 Pomenovania rastlín súvisiace s prejavmi života rastliny

Človek poznával rastlinu nielen na základe svojich zmyslov alebo potrieb, ale aj na báze spôsobu jej života. Všímal si stanovište, ktoré obľubuje, pozoroval čas i dĺžku kvitnutia, dĺžku jej

³⁹ Čižmarová, M.: Nominačné modely v botanickom názvosloví, c. d., s. 77

⁴⁰ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 228.

⁴¹ Tamže, s. 317.

života, či geografickú lokalizáciu. V pomenovaniach liečivých rastlín sú ukotvené informácie, akými sú stanovište, geografická lokácia, údaje o vegetatívnom období a reprodukčnej fáze, či osobitosti spojené so životnými procesmi.

2.3.1. Botanické názvy motivované stanovištom, miestom rastu

Slovenské a české rodové meno *kalina* (lat. *Viburnum*), ruské *калина*, bieloruské *каліна* sú odvodené od psl. *kalъ, keďže rastlina rastie na vlhkých bahnistých miestach a starší význam tohto praslovanského slova sa sprvoti vzťahoval na močaristé, bahnisté miesto, až neskôr na krík.⁴² *Caltha palustris* L. má české pomenovanie *blatouch bahenní*, ktoré vzniklo od blato, močál, vlhká lúka; ruský názov *калужница болотная* bol utvorený od калужа, калуга, лужа, болото; bieloruské pomenovanie *лотаць балотная* vychádza z psl. *loky* vo význame „kaluž“. Pomenovania sú motivované miestom rastu. Rastlina obľubuje vlhké prostredie ako močiare, potoky a mokré lúky. Slovenské pomenovanie pre danú rastlinu je *záružlie močiarné*. Vzniklo asi nepravidelnými hláskovými obmenami názvu zachovaného v stčes. *žaružie jiskemík* (vzťahujúceho sa na rod *Ranunculus*) a usúvzťažňovaného so žrať podľa toho, že niektoré druhy iskerníkov (do tejto čeľade patrí aj záružlie) dráždia, „rozožierajú“ pokožku.⁴³

Rodových mien súvisiacich s miestom rastu je v slovenčine 3,29 %, v češtine 2,93 %, v ruštine 4,39 % a 7,32 % v bieloruštine.

2.3.2. Botanické názvy motivované geografickou lokáciou

Lokácia výskytu rastliny môže súvisieť s kontinentom, krajinou alebo konkrétnym regiónom. Niekedy sa pomenovanie usúvzťažňuje s obyvateľmi, ktorí rastlinu dovezli do krajiny. Tieto skutočnosti svedčia aj o hospodárskej previazanosti krajín. *Malus domestica* L. v slovenčine *jabloň domáca*, v češtine *jabloň domáci*, v ruštine *яблоня домашняя*, v bieloruštine *яблыня дамашняя* má slovanské rodové mená, ktoré sa najčastejšie interpretujú ako utvorené z psl. **ablony* (**abl-on-*), súvisiace s lat. *Abella* – dnes talianskym Avella, mestom v Kampánii, ktoré je známe pestovaním jabĺk.⁴⁴ Iná interpretácia hovorí o spojitosti s **albho* vo význame „biely“, ale motivácia tohto pomenovania je nejasná.⁴⁵ Rastliny z rodu *Iberis* majú rodový názov, ktorý sa vzťahuje na Iberské pohorie v Španielsku, ako i polostrov Ibéria (antický názov Pyrenejského polostrova), ktoré sú ich domovinou. Poznáme ich pod rodovými názvami v slovenčine *iberka*, v češtine *iberka*, v ruštine *уберуйка* a bieloruštine *іберыс*. Motiváciou pomenovania je toponymum.

Rodové mená založené na geografickej lokácii rastliny sú spomedzi ostatných skúmaných jazykov v slovenčine najfrekvencovanejšie, konkrétne sú zastúpené v 3,66 % rodových názvov, v češtine ich predstavuje 2,19 %, v ruštine 1,83 % a v najmenšej miere sa vyskytujú v bieloruštine 1,46 %.

2.3.3. Botanické názvy motivované vegetatívnym obdobím a reprodukčnou fázou

Človek si interpretoval poznatky o rastline aj prostredníctvom pomenovaní, v ktorých možno odhaliť čas a dĺžku kvitnutia alebo dozrievania plodov a semien. Rastlina s vedeckým menom *Silene flos-cuculi* (L.) Greuter & Burdet má v slovenčine pomenovanie *kukučka lúčna*, v češtine *kohoutek luční*, v ruštine *кукушкин цвет обыкновенный*, v bieloruštine *светнік зязюлін*. Metaforicky ide o kukučkin kvet, pretože rastlina kvitne v čase, keď kuká kukučka. Adjektívny komponent vlastného mena má v sebe ruský (*кукушкин*) a bieloruský (*зязюлін*) názov, kým slovenské pomenovanie vzniklo analogickou nomináciou od pomenovania vtáka. Kukučka, tu

⁴² Rejzek, J.: Český etymologický slovník, c. d., s. 266.

⁴³ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 682.

⁴⁴ Tamže, s. 238.

⁴⁵ Бугаев, И. В.: Научные и народные названия растений и грибов, c. d., s. 502.

máme na mysli vtáka, je považovaná za symbol jari. Hoci kukučka zakvitne v júni (niekedy aj koncom mája) a kvitne do augusta, celé obdobie jej kvitnutia sa zhoduje s dobou kukania kukučky, ktorá už zväčša v auguste odlieta. Takéto sémantické paralely sú aj v iných slovanských jazykoch.⁴⁶ Pre porovnanie rastlina s menom *kukučina* (bot. *Cuscuta*) má pomenovanie, ktoré je motivované správaním kukučky, pretože podobne ako je operenec známy hniezdnym parazitizmom, tak sa aj rastlina necháva živiť inými druhmi. Indíciu o čase kvitnutia možno nájsť aj v českom rodovom mene *kohoutek*, ktoré vychádza z ľudového pomenovania *červený kohútí hrebeň*, čo pravdepodobne súvisí s červenou farbou kvetov, ktorá vyniká medzi inými žltými a bielymi svätotojanskými kvetmi. Zaujímavé je aj pomenovanie pre rod *lastovičník* (bot. *Chelidonium*), v češtine *vlaštovičník*, v ruštine *чистотел* a v bieloruštine *падтыгнік*. Slovenské, ako i české rodové mená sú prekladom vedeckého pomenovania a sú odvodené od gr. *chelidón* „lastovička“, čo súvisí s tým, že rastlina kvitne od príchodu do odletu lastovičiek.⁴⁷ Ruský názov súvisí s liečivými účinkami rastliny a bieloruský so stanoviskom, ktoré obľubuje.

Pomenovania pre rod *Primula* pravdepodobne súvisia so strlat. *primula herba veris* vo význame „prvá jarňá rastlina“, t. j. kvitnúca na jar ako prvá, pričom lat. *primulus* je zdrobnenina od lat. *primus* „prvý“.⁴⁸ Ruské rodové meno *первоцвет*, ako aj bieloruské *першацвет* zdôrazňujú, že ide o prvý kvet. České pomenovanie *prvosienka* je prevzaté z poľ. *prvosienka* ďalej od *pierwosnka*, zatiaľ čo pri slovenskom rodovom mene *prvosienka* sa uvažuje o tom, že vzniklo podobne ako poľské od **prvo-vesenka* „prvovesní, prvojarní bylina“, alebo od slova *prvěsnъ* „prvorodený“.⁴⁹ L. Králik zvažuje aj možnosť, že názov môže byť odvodeninou od staršieho *prvosnie*, *prvesnie* (**prvo-vesnie*) „predjarié, začiatok jari“.⁵⁰ Ako uvádza M. Čizmarová, v názve ide o časové ponímanie kvitnutia prvoseniek a podobné názvy sa vyskytujú iba v štyroch bezprostredne susediacich slovanských jazykoch (ukrajinskom, slovenskom, českom a poľskom).⁵¹ Nezriedka pomenovania rastlín vychádzajú aj z názvu mesiaca, kedy kvitnú alebo aj ročného obdobia. Táto skutočnosť sa prejavuje priamo v základnom tvare slova, napr. v botanickom názve rastliny so všeslovanským pomenovaním (s istými obmenami vychádzajúcimi zo špecifickosti jazykov) *vres* (bot. *Calluna*), v češtine *vřes*, v ruštine *вегеск*, v bieloruštine *вепас*. Toto rodové pomenovanie sa odvodzuje od **връесень*, čo je prastarý názov pre mesiac september, teda mesiac, kedy kvitne vres.⁵²

O čase kvitnutia *jesienky* (bot. *Colchicum*) svedčí aj jej slovenské pomenovanie, keďže rastlina kvitne na jeseň. Pomenovanie je motivované názvom ročného obdobia. V češtine je pomenovaná *ocún*, v ruštine *безвременник*, v bieloruštine *познацвет*. České rodové meno *ocún* vychádza zo staročeského **ot-junъ* vo význame „omladzujúci“, pretože kvitne na jeseň, keď príroda odumiera.⁵³ Ruské pomenovanie možno interpretovať tak, že kvety sú opelené počas jesene, ale semená dozrievajú na jar nasledujúceho roku. Tento jav nie je v prírode zvyčajný, a pravdepodobne si to ľudia vysvetlili tak, že ešte nie je vhodný čas „не вовремя“. Pravdepodobnejšie sa javí zdôvodnenie, že životný cyklus rastliny nie je bežný, je akoby „без времени“. Väčšina druhov tejto rastliny kvitne vtedy, keď už iné lúčne rastliny odkvitli. Bieloruské rodové meno *познацвет* možno interpretovať buď tak, že na jar vyrastá listová ružica, v lete nadzemná časť

⁴⁶ Čizmarová, M.: Nominačné modely v botanickom názvosloví, c. d., s. 73.

⁴⁷ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. d., s. 54.

⁴⁸ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 481.

⁴⁹ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. d., s. 172.

⁵⁰ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 481.

⁵¹ Čizmarová, M.: Nominačné modely v botanickom názvosloví, c. d., s. 88.

⁵² Крылов, П. А.: Этимологический словарь русского языка. Санкт-Петербург: Полиграфуслуги, 2005. 432 с.

⁵³ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. d., s. 264.

jesienky odumiera a kvet sa objavuje až neskoro (*позна*) na jeseň po dozretí hľuzy, teda v čase, keď rastlina už nemá listy, alebo ide o kvet, ktorý sa objavuje neskôr ako iné kvety. Motivácia pomenovaní je založená na vegetatívnom období a reprodukčnej fáze rastliny.

Informácia o čase a dĺžke kvitnutia je obsiahnutá v 2,19 % rodových mien v slovenčine, 1,83 % v češtine, 2,56 % v ruštine a 2,93 % v bieloruštine.

2.3.4. Botanické názvy motivované osobitosťami vyplývajúcimi zo životných procesov a „vonkajších prejavov“ rastliny

Osobitosti rastliny zakotvené v jej pomenovaní môžu byť rôzne. Ide o nezvyčajné vlastnosti, ktoré sú odhalené dlhším pozorovaním a dôkladnejším poznávaním. Tak napríklad podľa otáčania kvetov za slnkom, resp. podľa ich podobnosti so slnkom, má svoje pomenovanie *slnečnica* (bot. *Helianthus*), česky *slunečnice*, rusky *подсолнечник*, bielorusky *сланечник*. Rastlina, ktorá má slovenský názov *netýkavka nedotklivá* (lat. *Impatiens noli-tangere* L.), český *netýkavka nedůtklivá* a ruský *недотрога обыкновенная*, má rodové mená, ktoré sú prekladom latinského výrazu *noli tangere*, čo znamená „nedotýkaj sa“. Vecným dôvodom pomenovania je, že zrelé plody pri dotyku prasknú, chlopne sa zvinú a odmršťujú semená, zároveň aj kvety pri dotknutí rýchlo odpadnú.⁵⁴ Bieloruský názov *бальзамин привычный* je prevzatý, motivácia je nejasná. Je možné, že pomenovanie je spojené s používaním rastliny ako balzamu pri chorobách obličiek, či kožných ochoreniach.

Rodových mien, ktoré poukazujú na osobitosti prejavu života rastliny, je v slovenčine a ruštine 4,76 %, v češtine 5,49 % a bieloruštine 4,03 %.

Vyššie uvedené tri kategórie pomenovaní sú priamym vyjadrením informácií o samotnej rastline. Do istej miery zohľadňujú nositeľa jazyka, pretože ten je subjektom poznávania a rastlina je objektom poznania. Avšak tieto kategórie nezahŕňajú predstavy o rastline, ktoré si človek vytvoril vo svojom vedomí. Tie majú etnický ráz, pretože objekt pomenovania je síce rovnaký, ale mení sa subjekt, t. j. nositeľ jazyka, na ktorého vplyva odlišné sociálne a kultúrne prostredie, čo sa odráža aj v jeho interpretácii sveta. Výrazný prejav etnicity je predstavený v nasledujúcej skupine pomenovaní.

2.4 Pomenovania rastlín súvisiace so sociálnym a kultúrnym prostredím pomenovateľa

Vo svojej prirodzenej poverčivosti človek predpokladal, že liečivé vlastnosti rastliny sú darom nadprirodzeného ducha, ktorý v nej sídli. V minulosti kolovali o rastlinách rôzne povere, napr. že liečivé rastliny s mečovitými listami hoja sečné a bodné rany, rastliny so žltými kvetmi sú vhodné proti žltacke, červené zas na choroby krvi, alebo, že aký orgán rastlina pripomína, taký aj lieči.⁵⁵ V. B. Kolosovová⁵⁶ hovorí o princípe signatura rerum, ktorý prevládala v ľudovom liečiteľstve. Vychádzalo sa z predpokladu, že svojou farbou a tvarom rastlinných orgánov rastlina prezrádzala ľudom, aké choroby sa ňou majú liečiť.

Na báze sociálneho a kultúrneho prostredia pomenovateľa sú v rodových menách zakomponované rôzne povere, legendy, mýty, náboženské predstavy, predpokladané magické účinky, zároveň je v nich interpretovateľný aj vzťah k rastline, či také pomenovania, ktorých komponentom je proprium, pretože boli utvorené na počesť niekoho.

2.4.1. Botanické názvy motivované poverami, legendami a mýtmi

V jazyku nie vždy existuje vhodné pomenovanie, alebo sa v ňom nevyskytujú primerané lexikálne jednotky, ktoré by opisali rastlinu tak, aby jej názov vyhovoval požiadavkám oficiálnej

⁵⁴ Tamže, s. 23-24.

⁵⁵ Tamže, s. 366.

⁵⁶ Колосова, В. Б.: Номинация растений в славянских языках, с. d., s. 124.

botanickej nomenklatúry a rodové meno nemalo negatívnu konotáciu. Často sa tak pomenovania preberali, práve podľa vzoru vedeckých mien, a tým sa do jazyka preniesla aj motivácia daného pomenovania. Takým príkladom je pomenovanie pre rod s vedeckým názvom *Adonis* (v slovenčine *hlaváčik*, česky *hlaváček* – podľa toho, že kvety pripomínajú hlávky). Ruské rodové meno *адонис*, ako aj bieloruské *адоніс* sú prevzaté z oficiálnej vedeckej nomenklatúry. Rod je pomenovaný podľa Adonisa, krásneho syna cyperského kráľa, do ktorého sa zaľúbila bohyňa Afrodita. Podľa mýtu červeno kvitnúci hlaváčik, teda *hlaváčik letný* (*Adonis aestivalis* L.), vyrástol z krvi krásneho Adonisa. Pomenovanie tak vzniklo deproprializáciou, čiže stratou funkcie vlastného mena. V oboch jazykoch označuje proprium Адонис, Адоніс postavu z mytológie.

Rastlina s vedeckým menom *Cichorium intybus* L. má slovenský názov *čakanka obyčajná*, český *čekanika obecná*, ruský *цикорий обыкновенный*, bieloruský *цыкорыя звычайная*. Slovenské a české rodové mená sú utvorené od slovesa čakať. Rastlina rastie na krajoch ciest, a tak vznikli rôzne interpretácie spojené s jej pomenovaním. Podľa jedného výkladu existuje ľudová povesť, že na niekoho čaká.⁵⁷ Podľa iného výkladu sa rastlina obracia za slnkom, preto sa v latinčine nazýva *solsequium*, alebo metaforicky *sponsa solis* s významom „nevesta slnka“, k čomu sa pridružila povesť o snúbenici čakajúcej na ženicha, ktorý je vojak, preto ho čaká pri ceste.⁵⁸ Ruské a bieloruské rodové mená sú prevzaté z lat. *cichorium* od gr. *kichorion* (*kio* „išť“ a *chorion* „pole“). Pomenovanie sa vysvetľuje tým, že rastlina čaká na okraji polí.⁵⁹

Botanické názvy založené na mýtoch, legendách, poverách, ako i povestiach sú predstavené v slovenčine, v ruštine a bieloruštine v 2,19 % rodových mien, zatiaľ čo v českom jazyku predstavujú len 1,83 %. Tieto pomenovania vychádzajú najmä z ľudovej etymológie a nie vždy sa zachovali aj pre vedecké účely. Ľudia odjakživa hľadali v rastlinách niečo nadprirodzené, božské, prirovnávali ich k sebe a svojmu životu, pripisovali im rôzne významy, kolovali o nich legendy.

2.4.2. Botanické názvy motivované náboženskými presvedčeniami a symbolikou

Niektoré pomenovania rastlín sú vskutku starobylé a zachovali sa dodnes. Ako uvádza Z. Váňa k slovanskému náboženstvu neodmysliteľne patrila úcta k stromom, aj keď nie ku všetkým, ale iba k tým, v ktorých prebýval duch.⁶⁰ Avšak po prijatí kresťanstva sa aj predstavy Slovanov orientovali na kresťanskú tradíciu a symboliku. Tak napríklad rastlina s vedeckým rodovým menom *Passiflora* má slovenský názov *mučenka*, český *mučenka*, ruský *страстоцвет*, bieloruský *нацифлора*. Kvet mučenky sa stal pre svoj tvar náboženským symbolom. Rodové meno sa spája s Kristovým utrpením. Slovenské, ako i české pomenovanie rastliny *mučenka* sú utvorené od slova *mučenie*; ruské rodové meno *страстоцвет* je utvorené podľa analógie s vedeckým menom *страсть* + *цветок* a bieloruský názov je prevzatý z latinčiny. Podľa legendy, keď jezuita J. Ferrari prvýkrát uvidel kvet tejto rastliny, nazval ho *Passiflora*, čo v preklade znamená „kvet utrpenia“. Názov vychádza z lat. *passio* „utrpenie, mučenie“ a *flora* „kvet“, pretože v ňom uvidel symboly ukrižovania Krista. Podľa jednej verzie mu desať okvetných lístkov pripomenulo desať apoštolov, ktorí sa zúčastnili ukrižovania, päť tyčiniek zas päť Kristových rán a korunka z jemných vláskov symbolizovala svätôžiaru alebo trňovú korunu. Niekedy sa hovorí aj o podobe s mučiacimi nástrojmi a časťami rastliny. Trojdielna blizna sa prirovnáva ku klincom, ktorými bol Kristus pribitý na kríž, stopkatý semenník je symbolom kalichu utrpenia, pakoruna so strapcami pripomína trňovú korunu, úponky je možné prirovnať ku korbáčom a kopijovité prílisky ku kopiji, ktorou bol prebodnutý Kristov bok.⁶¹

⁵⁷ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 99.

⁵⁸ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. d., s. 230-231.

⁵⁹ Бугаев, И. В.: Научные и народные названия растений и грибов, c. d., s. 299-300.

⁶⁰ Váňa, Z.: Svět slovanských bohů a démonů. Praha: Panorama, 1990, s. 142-144.

⁶¹ Polívka, F.: Užitékové a paměťohodné rostliny cizích zemí. Praha: Volvox Globator, 2010, s. 30.

Rod *Malva* (slovensky *slez*, česky *sléz*, bieloruky *мальва*) má v ruštine názov *просвирник*, ktoré sa pre svoje okrúhle plody (tvrdky) spája s liturgickým chlebom v pravoslávnej Cirkvi – *просфорой*, zastarale *просвупа*. Rodový názov *slez* sa usúvzťažňuje s psl. **slizъ*, keďže rastlina obsahuje látky slizovitej konzistencie, ktoré sú vylučované pri príprave odvaru. Podľa iného výkladu je odvodené od ide. *(s)lī- „modrastý“, t. j. ide o pomenovanie súvisiace s modrým až fialovým sfarbením kvetov pri niektorých druhoch.⁶² Bieloruský rodový názov je prevzatý z vedeckého mena.

Rodových mien založených na náboženských predstavách je v oficiálnej botanickej nomenklatúre pomerne málo. Predstavujú 1,09 % pomenovaní v slovenčine a češtine, 0,07 % v bieluštine a najfrekvencovanejšie sú v ruštine, kde sú zastúpené v 1,83 % rodových názvov.

2.4.3. Botanické názvy formujúce sa na báze predstáv o rastline a jej magickej sile

Pomenovanie *deväťsil* v slovenčine a *devětsil* v češtine sa používajú pre rod *Petasites*. Vzniklo na základe povery, že rastlina dodá človeku deväť síl. Podobné názvy existujú aj u iných Slovanov, ale pomenúvajú iné rastliny. V ruštine sa analogický názov *девясил*, v bieluštine *дзівасіл* používa pre rod *Inula*. Toto označenie sa používalo pre rastliny, ktoré mali veľkú alebo dokonca čarovnú moc. Číslo deväť je pre Slovanov magické.⁶³

V minulosti Slovania uctievali najmä rastliny, ktorých koreň pripomínal ľudskú postavu. V ľudovej medicíne liečivou, ale aj magickou rastlinou, nebezpečnou pre rozum i dušu je *posed*. V Machek uvádza, že vzhľadom na nárečovú podobnosť je *posed* vlastne od **posedl*, t. j. koreň „posedlý“ zlým duchom, bydliskom zlého ducha. Základom viery o spojenie so zlým duchom bolo, že podoba koreňa pripomínala mandragoru, ktorú ľud nazýval aj *satanove jablko*. Na miestach, kde je mandragora, sa usádzajú zlí duchovia – tak znie jedna z povier, dokonca niektorí svetobežníci predávali *posed* ako mandragoru.⁶⁴ Iná rastlina s vedeckým menom *Amaranthus* má v slovenčine pomenovanie *laskavec*, v češtine *laskavec*, v ruštine *ццупуца* (pomenovaná podľa červených klasov), v bieluštine *аксамітнік* (prevzatý názov). V západoslovan-ských jazykoch existujú rôzne interpretácie pomenovania *laskavec*. Názov je z gr. *amarantos* vo význame „nevädnucci, trvalý“, ktorého východiskom je lat. *amōris anthos*, „kvet lásky“.⁶⁵ Ľud potom pripísal tejto byline magický účinok vo veciach lásky (porovnaj Machek, 1954). Rod *Levisticum* má v slovenčine pomenovanie *ligurček* (pomenované podľa Ligúrie), v češtine *libeček*, v ruštine *любисток* a v bieluštine *любіста*. Pomenovania rastliny súvisia s jej využitím v ľúbostnej mágii. Český názov je z lat. *lubisticum*. V ľudovej etymológii bolo pomenovanie spájané s lexémami *lubý*, *líby*. Rastline sa pripisovala podobná moc, akú mal *laskavec*.⁶⁶ Vo východoslovan-ských jazykoch rodové mená vychádzajú z *любимый*. *Ligurček* sa totižto využíval ako prostriedok na vyvolanie milostných citov.

Predstavy národa o rastline a jej magickej sile sú typické najmä pre ľudové názvy rastlín, ale v oficiálnej nomenklatúre sme ich odhalili v slovenčine v 3,29 % rodových mien, 3,66 % v češtine a 2,56 % v ruštine a bieluštine.

2.4.4. Botanické názvy vyjadrujúce vzťah nositeľov jazyka k rastline

Vzťah nositeľov jazyka k rastline býva vyjadrený nielen v slovotvornej štruktúre pomenovania (v botanickej nomenklatúre sa často používajú sufixy charakteristické pre deminutíva), ale aj v motivácii pomenovaní. Napríklad v českom a slovenskom pomenovaní *záraza* (bot. *Oro-*

⁶² Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 537-538.

⁶³ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. d., s. 251.

⁶⁴ Tamže, s. 227.

⁶⁵ Králik, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, c. d., s. 318.

⁶⁶ Machek, V.: Česká a slovenská jména rostlin, c. d., s. 163.

banche), v ruskom názve *заразиха* a v bieloruskom mene *заразиха* je hlavným príznakom do-slova nákaza, pretože ide o parazitické rastliny, ktoré nie sú schopné existovať bez hostiteľskej rastliny. *Voškovník obyčajný* (bot. *Xanthium strumarium* L.) mal kedysi názov *voškovo zelia*, z ktorého Reuss utvoril pomenovanie *voškovník*. Vysvetľuje sa podľa Schlosserovho ľudového názvu *žebrácky vši*, pretože plody sa držia šiat ako vši žobračka.⁶⁷ Ruský názov *дурнишник обыкновенный*, bieloruský *дурнічнік звычайны* sa vzťahujú na prídavné meno *дурной*. Rastlina sa priliepa na oblečenie a negatívna konotácia sa preniesla aj do pomenovania. Český názov je *řepeň durkoman*. Pre tento rod sa najprv používalo meno *durkoman* prevzaté z ruštiny, ale neskôr sa objavilo aj nové rodové meno *řepeň*, ktoré bolo prevzaté z poľštiny, vychádzalo z rovnakého základu *řep-* aj *řepík* (bot. *Agrimonia*). Řepík bol plod lopúcha a *X. strumarium* má plod, ktorý je zakončený na vrcholku ako zobáček, pokrytý rovnými, na konci háčkovitými ostňami. Tvarom pripomína plody lopúcha.⁶⁸

Боярышник (bot. *Crataegus*) sa spája s maskulínami *боярин*, presnejšie *боярич*. V národnej etymológii sa analogicky pre bujné kvetenstvo a žiarivé červené plody viaže na oblečenie bojara (боярина), príslušníka najvyššej feudálnej spoločenskej vrstvy, v ktorého odevu dominovala červená farba.⁶⁹ Rodové meno v slovenčine a češtine *hloh*, bieloruštine *глог* je z psl. **glogъ*, ktoré sa porovnáva s gr. *glōchīs* „hrot“, všetko je azda od ide. **glōgh-*, **glagh-* vo význame „trň, ostieň, hrot“.⁷⁰ Keďže hloh je trnitá rastlina, táto skutočnosť poslúžila ako motivácia jeho pomenovania.

Rodové mená, ktoré odzrkadľujú vzťah nositeľa jazyka k pomenovanej rastline, sú v skúmaných jazykoch málo frekvencované z hľadiska motivačného príznaku (nie slovotvornej štruktúry). V slovenčine, v ruštine a bieloruštine sú zastúpené v 1,46 % a v češtine v 1,09 % rodových pomenovaní.

2.4.5. Botanické názvy pomenované podľa vlastného mena

Niektoré rastliny sú pomenované pomocou propria, zväčša v spojitosti s nejakou osobou alebo na počesť niekoho významného. Podľa flámskeho botanika M. de l'Obela bola pomenovaná rastlina s vedeckým menom *Lobelia*, v slovenčine *lobelka*, v češtine *lobelka*, v ruštine *лобелия* a bieloruštine *лабелія*. Na počesť významného amerického záhradníka írskeho pôvodu Bernarda M'Mahona bol pomenovaný rod *Mahonia*, slovensky *mahónia*, česky *mahónie*, rusky *магония* a bielorusky *магонія*. Rod *Linnaea* má svoj slovenský názov *linnéovka*, český *zimozel* (ide o poloker, ktorý je zelený aj v zime), ruský *лиunea* a bieloruský *лінея* podľa významného botanika, zakladateľa binomickej nomenklatúry Karla Linného. Táto drobná rastlinka je často súčasťou jeho portrétov.

Vlastné meno je komponentom rodových mien, ktorých je v slovenčine 3,29 %, v češtine 1,83 %, v ruštine a bieloruštine 4,02 %. Tento typ motivácie nie je veľmi frekvencovaný, vo väčšine prípadov vychádza priamo z latinského vedeckého mena.

Záver

Interpretácia predmetnej skutočnosti z uhla pohľadu bežného používateľa jazyka vyjadruje jeho mentalitu, zodpovedá jeho vnímaniu sveta a súčasne aj potrebám. Slovná zásoba ako klasifikátor spoločenských skúseností rozlišuje a kategorizuje prvky skutočnosti na základe ľudských znalostí a potrieb. Aj v oficiálnych pomenovaniach rastlín sú zakotvené geograficko-klimatické pomery, rôzne predstavy o rastlinách, interpretácie mimojazykovej skutočnosti zobrazené v jazyku, zachytené procesy poznávania okolitého sveta a ich jazykového stvárnenia.

⁶⁷ Tamže, s. 243.

⁶⁸ Tamže, s. 242.

⁶⁹ Бугаев, И. В.: Научные и народные названия растений и грибов, с. д., s. 345.

⁷⁰ Králík, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny, с. д., s. 199.

Samotný poznatok korešponduje s antropocentrickým a etnocentrickým vnímaním jazyka ako média, v ktorom sú špecifickým spôsobom zakódované názory človeka na svet, postoje, jeho preferencie, spôsoby vnímania a poznávania. Komplexom interpretácií sveta spracovávaných, ale aj reprodukováných či odovzdávaných, je jazykový obraz sveta založený na elementárnych spôsoboch usporiadania. Výber charakteristík rastliny a pomenovacích jednotiek, ktorými sa stvárnia, je rozmanitý, preto sme skúmaný materiál rozdelili na tieto kategórie, ktoré sú reprezentované rozličnými nominačnými modelmi z antropocentrického pohľadu:

1. pomenovania rastlín súvisiace so zmyslovým poznaním okolitého sveta;
2. pomenovania rastlín súvisiace s ich účinkom alebo využívaním;
3. pomenovania rastlín súvisiace s prejavmi života rastliny;
4. pomenovania rastlín súvisiace so sociálnym a kultúrnym prostredím pomenovateľa.

Na báze predstavených kategórií možno určiť kľúčové motívy v rámci jazykového obrazu sveta. Sú nimi vzhľad rastliny, životný cyklus, úžitok a sociálno-kultúrny faktor nositeľov jazyka.

Názvy rastlín v jednotlivých jazykoch sú určené širokému okruhu používateľov jazyka. Vo vyššie uvedených kategóriách sme predstavili jednotlivé skupiny botanických názvov (na báze skúseností, znalostí a poznania istého etnika a motivačných príznakov pomenovaní). Porovnaním jednotlivých pomenovaní sme dospeli k týmto výsledkom.

V analyzovaných slovanských jazykoch tvoria rodové mená, ktoré súvisia s identickou interpretáciou skutočnosti a poznávaním okolitého sveta, 52,74 % z celkového počtu 273 rodových mien v každom jazyku. Okrem množstva spoločných pomenovaní sa západoslovanské jazyky zhodujú v ďalších 22,34 % rodových mien, zatiaľ čo východoslovanské jazyky v 21,97 %. Navyše v slovenskom, ruskom a bieloruskom jazyku súvisí so zhodnou interpretáciou 5,49 % pomenovaní; v slovenskom, českom a bieloruskom jazyku 2,19 %; v slovenskom, českom a ruskom jazyku 2,19 %; a v českom, ruskom a bieloruskom jazyku sa zhoduje 3,29 % rodových názvov.

To znamená, že viac ako polovica rodových pomenovaní je vo všetkých skúmaných slovanských jazykoch pomenúvaná prostredníctvom rovnakého typu poznania objektívnej reality. Samozrejme, že viac spoločných črt je v dvojici západoslovanských a v dvojici východoslovanských jazykov

Avšak nie vždy je možné zreteľne určiť spôsob nominácie a s ním spojený motivačný príznak. Rodových mien s nejasnou interpretáciou je v slovenčine 9,15 %, v češtine 11,35 %, v ruštine 8,42 % a 9,15 % v bieloruštine. Z toho tvoria rodové mená s niekoľkými rôznymi výkladmi v slovenčine 2,19 % a 1,83 % v češtine, ruštine i bieloruštine.

Rozdielne motivačné príznaky môžu byť zapríčinené tým, že: a) ľudové mená rastlín boli bohatým zdrojom pre oficiálnu nomenklatúru; b) jednotlivé etniká uprednostnili iný príznak, ktorý je zakotvený v pomenovaní; c) s revidovanými vydaniaми botanického názvoslovia sa menili aj pomenovania, prispôbovali sa spisovnému jazyku i zmenám vo vedeckom názvosloví; d) pomenovania vyjadrujúce istú vlastnosť rastliny nahrádzali nové (často prevzaté mená) s presnejšou charakteristikou a e) zmenila sa štruktúra pomenovania, z dvojslovných rodových názvov sa stali jednoslovné (často sa jeden z komponentov botanického názvu úplne odstránil).